

РОЗДІЛ IV

ФІЗИЧНА, МЕДИЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

УДК 159.91:364.44

О. О. Анищенко,
*старший викладач кафедри психології
Чернігівського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського*

СОЦІОКУЛЬТУРНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ ЗАСОБАМИ МУЗЕЮ

SOCIAL AND CULTURAL REHABILITATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES BY MUSEUM

У статті розглянуто проблему соціокультурної адаптації людей з особливими потребами музейними засобами. Запропоновано авторський алгоритм роботи працівника музейного закладу з різними категоріями людей з інвалідністю залежно від типу дефекту. Основну увагу приділено осмисленню міжнародного досвіду і можливостей його використання в практиці спеціальної психології та музейної роботи в Україні, що спрямовано на позитивний психологічний ефект.

Даний вид реабілітації засобами музею спираючись як на вербальні, так і невербальні засоби спілкування, створює умови для підтримуючої комунікації, спрямований на збільшення соціокультурної мобільності, посилення адаптивних можливостей та життєвих шансів інвалідів. Реабілітація засобами мистецтва, що знаходяться у музеї, своїм гармонійним впливом розвиває, коригує та формує моральні

особистісні якості, сприяє формуванню більш складних і високих нових потреб та самовихованню. Соціокультурна адаптація музейними засобами художнього музею має вплив на формування національної самосвідомості та позитивного ставлення до звичаїв, традицій, творчості свого народу та народів світу.

Ключові слова: соціокультурна реабілітація, люди з особливими потребами, музей.

In this article, the problem of sociocultural adaptation of people with special needs in the museum is considered. The author's algorithm of work of the employee of museum institution with various categories of people with disabilities depending on defect type is offered. The main attention is paid to judgment of the international experience and opportunities of its use in practice of special psychology and museum work in Ukraine, which is directed on positive psychological effect. This type of rehabilitation with museum means, both verbal and nonverbal communication, creates conditions for supporting communication, aimed at increasing the socio-cultural mobility, enhancing the adaptive capabilities and life chances of disabled people. Rehabilitation with the means of art in a museum, its harmonious influence develops, adjusts and creates moral personality, contributes to the formation of more complex and high new needs and self-education. Sociocultural adaptation with museum means of art museum influences the formation of national identity and a positive attitude to the customs, traditions and creativity of its people and the peoples of the world.

Key words: social and cultural rehabilitation of people with disabilities, museum

В статтє рассмотрена проблема соціокультурной адаптации людей с особыми потребностями музейными средствами. Предложен авторский алгоритм работы работника музейного учреждения с различными категориями людей с инвалидностью в зависимости от типа дефекта. Основное внимание уделено осмыслению между-

народного опыта и возможностей его использования в практике специальной психологии и музейной работы в Украине, что направлено на положительный психологический эффект. Данный вид реабилитации средствами музея, опираясь как на вербальные, так и невербальные средства общения, создает условия для поддерживающей коммуникации, направленной на увеличение социокультурной мобильности, усиление адаптивных возможностей и жизненных шансов инвалидов. Реабилитация средствами искусства, находящихся в музее, своим гармоничным влиянием развивает, корректирует и формирует нравственные личностные качества, способствует формированию более сложных и высоких новых потребностей и самовоспитанию. Социокультурная адаптация музейными средствами художественного музея влияет на формирование национального самосознания и позитивного отношения к обычаям, традициям, творчеству своего народа и народов мира.

Ключевые слова: социокультурная реабилитация, люди с особыми потребностями, музей.

Вступ. Розвиток сучасного суспільства України і процеси євроінтеграції ставлять питання забезпечення захисту прав громадян країни і особливо тих, хто потребує її найбільше, зокрема — людей з особливими потребами. Залучення інвалідів до культурного середовища є одним з пріоритетних напрямів державної політики України. Згідно з Конвенцією про права інвалідів, що набула чинності для України 6 березня 2010 р., проголошується принцип повного й ефективного залучення та включення інвалідів до суспільства. Зокрема ст. 30 Конвенції визначає, що держави-учасниці визнають право інвалідів брати участь нарівні з іншими громадянами в культурному житті й уживають усіх належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до таких місць культурних заходів чи послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки й туристичні послуги, а також мали найможливішою мірою доступ до пам'яток та об'єктів, що мають національну культурну значущість [3, с. 8].

Постановка наукової проблеми. Важливе місце в реабілітації людей з особливими потребами згідно зі «Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів», прийнятими Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 року, займає не лише медична, а й соціокультурна реабілітація. Під соціокультурною реабілітацією розуміють комплекс умов та заходів, що дозволяють інваліду адаптуватися в стандартних соціокультурних обставинах — від занять посиленою працею до ознайомлення зі здобутками культури людства [4]. Через неналагоджені механізми соціокультурної реабілітації у здорове суспільство інваліди часто створюють власний мікросоціум, до якого входять лише люди з особливими потребами з певними групами дефектів. Нездатні самореалізуватись у соціумі, люди з особливими потребами мають занижену самооцінку і відчують комплекс неповноцінності. Одним з провідників соціокультурної реабілітації є доступ до культурних цінностей та занять культурно-творчою діяльністю у музеї з урахуванням глибини дефекту особи. Велика увага приділяється цій проблемі у Великобританії, де затверджено та діє «Керівництво по роботі з інвалідами для музеїв та художніх галерей Великобританії», у Франції «Комфортні умови відвідування для всіх», затверджене Управлінням Музеїв, у Росії методичний посібник «Соціокультурна реабілітація інвалідів музейними засобами», видане Дарвінським музеєм, в Італії «Пам'ятка перебування у тактильному музеї» м. Болоньї та ін. В Україні єдиного офіційного навчально-методичного видання, яке стосується взаємодії працівника музейного закладу з людьми з особливими потребами з урахуванням ступеню та глибини дефекту, немає. Незважаючи на пересувні інсталяції, тактильні виставки, допоміжні картки зі шрифтом Брайля і роботу колективу музейного закладу, екскурсивод без методичної підготовки, що базується на знанні психосоматичних аспектів протікання хвороби, може під час проведення екскурсій ретравматизувати людину з особливими потребами.

Алгоритм дій та апробація методичних рекомендацій для гармонійного спілкування між працівником музею та людиною з особливими потребами, що має на меті соціокультурну реабілітацію та розвивальний ефект, визначає осмислення теми проблем інвалідів у дослідницьких розвідках сучасної вітчизняної науки з перспективою подальшої реалізації їх результатів у практиці соціальної політики. Саме це і обумовлює актуальність поданої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми

До досліджень методології, теоретичних підходів у сфері соціокультурної реабілітації людей з особливими потребами, дотичних до музейної педагогіки, належать праці, автори яких переважно зарубіжні — О. Ваньшина, М. Вейсен, Н. Дементьєва, Т. Калінін, К. Кейз, Е. Клігіна, Д. Мітчел, С. Робсон, Я. Смирницький, О. Холостова, Н. Шишліна, Л. Ярська-Смирновата, а також невелике коло вітчизняних — Т. Каткова, Н. Локоть, К. Мінакова, О. Чернишенко, А. Шевцов.

Аналіз останніх досліджень з теми свідчить, що фізичний чи розумовий дефект людини з особливими потребами перешкоджає спілкуванню, гальмує засвоєння соціального досвіду. Соціокультурна реабілітація музейними засобами сприяє розвитку комунікативних навичок, впливає на самооцінку, здійснює корекцію емоційних порушень. Особливий акцент робиться на необхідності реальної допомоги дітям з особливими потребами, надання їм підтримки та можливості на самореалізацію в процесі інтеграції в суспільство. Підкреслюється незначна кількість публікацій вітчизняних авторів із згаданої проблематики, що свідчить про важливість розробки цього питання.

Мета дослідження полягає в осмисленні теми «соціокультурна реабілітація людей з особливими потребами музейними засобами» на українському просторі, аналізі національного та міжнародного досвіду з цієї проблеми для гуманізації суспільних відносин та створення стійкого фундаменту в реалізації соціальних ініціатив щодо людей з особливими потребами, зокрема зруйнуванню бар'єрів між інвалідами та музейними експозиціями.

Виклад методики і результатів дослідження. Відповідно до статті 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті [2]. Як вважають О. Холостова та Н. Дементьєва [7], інвалідність — це специфічна ситуація розвитку й стану особистості, що супроводжується обмеженнями життєдіяльності в найрізноманітніших її сферах. З метою гуманізації та демократизації суспільних процесів поняття інвалід замінюється таким поняттям як «людина з обмеженими можливостями».

Залежно від типу порушення людей з особливими потребами виокремлюють такі категорії з: порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом); порушеннями зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором); порушеннями інтелекту (розумово відсталі, із затримкою психічного розвитку); мовленнєвими порушеннями; порушеннями опорно-рухового апарату; складною структурою порушень (розумово відсталі, сліпі чи глухі; сліпоглухонімі та ін.); люди з емоційно-вольовими порушеннями та особи з аутизмом.

Аналіз здатності інваліда до збору й обробки інформації дозволяє виділити три градації: здатен до збору й обробки інформації; здатен до збору інформації при відсутності здатності до її обробки; не здатен до збору й обробки інформації. З останньою категорією осіб працівники музейних закладів зазвичай не стикаються. Дані практичні рекомендації є авторською спробою синтезу знань зі спеціальної психології, дефектології, музейної педагогіки і результатом консультативної практики з формування готовності працівників Чернігівського обласного художнього музею ім. Галагана до роботи з людьми з особливими потребами. Методи соціокультурної реабілітації музейними засобами мають значні відмінності для кожної з вищезазначених категорій осіб з особливими потребами, але етап підготовки має свої спільні особливості.

Алгоритм підготовки до проведення екскурсії:

1. Загальна інформація про дитину/дорослого/групу осіб: ім'я, вік, телефони батьків/родичів/асистента, інформація про особливі потреби та ступінь здатності до збору й обробки інформації.

2. Наявний рівень знань і вмінь (здатність до самообслуговування, спілкування, пізнавальні можливості, самоконтролю поведінки, емоційно-вольової сфери тощо) — вміння, сильні якості та труднощі, стиль подання інформації (візуальний, аудіальний, кінестетичний, багатосенсорний та інші, особливо якщо один зі стилів домінує).

3. Адаптації та модифікації. При складанні програми проведення екскурсії необхідно проаналізувати, які адаптації та модифікації слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів, матеріалів, обладнання, урахування сенсорних та інших потреб відвідувачів музею.

При *модифікації* трансформується характер подачі матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності. Мова йде про скорочення змісту матеріалу, корекцію розповіді, визначення змісту, який необхідно засвоїти індивідуально до кожної особи залежно від типу інвалідності та глибини дефекту.

Адаптація змінює характер подачі матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність теми екскурсії. Зокрема, можуть використовуватись такі види адаптацій: *притосування середовища* (збільшення інтенсивності освітлення в кімнаті, де є люди з порушеннями зору; зменшення рівня шуму, де знаходиться людина, яка слабо чує, забезпечення її слуховим апаратом; створення пандусів та відокремленого блоку в туалетній кімнаті для людини у візку); *адаптація підходів до проведення екскурсії* (збільшення часу екскурсії, деталізація інформації, зміна темпу надання інформації, чергування видів діяльності); *адаптація матеріалів* (наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, картки зі шрифтом Брайля, картки-підказки для осіб з розумовою відсталістю тощо). Біля входних дверей має бути стенд з інформацією, де люди у візках можуть дізнатися про місце модифікованих аудиторій, туалетів, ліфту, кнопки виклику; для слабозорих та сліпих інформація подається у вигляді макету, рельєфно-графічного плану, карток Брайля.

Робота з відвідувачами музею з порушеннями опорно-рухового апарату

Це найлегша в обслуговуванні категорія інвалідів для співробітників музею, але найскладніша в матеріально-технічному плані, адже не кожен музей може дозволити собі побудувати пандус та спеціалізований туалет, розширити входні двері в експозиційні зали, створити всі умови доступності об'єктів та безпеки перебування для маломобільних груп населення згідно з ДБН В.2.2-17:2006 [1]. Така екскурсійна група не повинна перевищувати 8–10 чоловік, інакше можливі складності при огляді художніх робіт, оскільки інвалідні візки в середньому займають 0,8–0,9 квадратного метра. До особливих рекомендацій відносяться такі: необхідно заздалегідь подбати, щоб пандус при вході в музей був чистий і неслизький, не загромаджений сторонніми предметами; кнопка виклику у ліфті має бути на рівні витягнутої руки людини у візку, переходи між залами і в залах — вільні від порогів. При проведенні екскурсії краще, якщо екскурсовод і екскурсант розташовані на одному рівні, найзручніше сісти або відійти трохи назад, що створює атмосферу співпраці «рівних можливостей», позитивно впливає на самооцінку інваліда.

Робота з відвідувачами музею з порушеннями зору (сліпими, осліпленими, зі зниженим зором)

За твердженнями Л. С. Виготського, «як тільки до тифлопедагогічного процесу залучений новий елемент — досвід іншої людини, використання чужого ока, співпраця зі зрячим, — так зараз же ми опиняємося на принципово новому ґрунті і сліпий набуває свій мікроскоп і телескоп, які безмірно розширюють його досвід і тісно вплітають його в загальну тканину світу» [6].

Відомо, що проблемою таких відвідувачів є дуже обмежені можливості сприйняття інформації від навколишнього світу (всього 10%), причому безліч музейних експозицій розрахована насамперед на зорове сприйняття.

За О. Ваньшиною, розрізняють три форми сліпоти: тотальна сліпота; залишковий зір; слабозорість [5; 28]. Необхідно поперед-

ньо з'ясувати ступінь втрати зору: чи бачать екскурсанти предмети або їх обриси, чи володіє хтось із них світлочутливістю або вони не бачать нічого, і, вже ґрунтуючись на цьому, будувати екскурсійний маршрут.

Незрячі можуть отримувати інформацію кількома доступними їм способами: самостійно на дотик (наприклад, за допомогою шрифту Брайля); на слух (скажімо, за допомогою аудіо-носіїв); за допомогою зрячої людини.

Важливо, щоб число слабозорих на екскурсії було не більше десяти осіб, а зі сліпими — не більше п'яти. Особливою популярністю у цієї категорії осіб користуються тактильні копії експонатів, особливо рельєфні копії для картин. Важливо враховувати, що техніка тактильної екскурсії для сліпого полягає в тому, що його підводять до експоната і кладуть його руку, а краще обидві руки на предмет і дозволяють спокійно його вивчити, даючи чітке пояснення того, що опиняється у нього під пальцями. Не слід водити руку сліпого та квапити його. Необхідно, щоб кожен відвідувач у групі отримав можливість ознайомитися з експонатами. Не обов'язково прагнути представити сліпому всю підвибірку, краще дати можливість ґрунтовно вивчити найхарактерніші або цікаві предмети з колекції.

Робота з відвідувачами музею з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом). Починаючи екскурсію, потрібно привернути увагу глухих. Для цього, якщо відвідувач слабочуючий, екскурсовод має звернутися до нього по імені, якщо глухий — перейти в поле його зору або покласти йому руку на плече. Говорити слід у рівному темпі, не поспішаючи, слова вимовляти чітко. Важливо, щоб екскурсії не заважали сторонні джерела шуму. Під час роботи потрібно стати так, щоб було видно обличчя екскурсовода, особливо його губи. У розмові слід використовувати прості фрази. Якщо в групі виявляться глухі, необхідно скористатися послугами сурдоперекладача. Для зручності проведення екскурсії така група не має перевищувати десять осіб. Дуже доречно запропонувати такій групі заздалегідь підготовлений текстовий варіант екскурсії.

Робота з відвідувачами музею з порушеннями інтелекту (р-зумово відсталі, із затримкою психічного розвитку).

Під час проведення екскурсії з цією категорією осіб слід спиратися на ресурсні сторони особистості, які є індивідуальними для кожного захворювання з урахуванням ступеню дефекту. Так, наприклад, збереженими, ресурсними сторонами осіб з синдромом Дауна можуть бути: зорове сприйняття і здібності до наочного навчання, здатність прочитати написаний текст і користуватися ним; здатність вчитися на прикладі, прагнення копіювати чийсь поведінку. Екскурсію у художньому музеї слід побудувати таким чином, щоб на прикладі перлин світової культури формувати уявлення про елементарні морально-етичні норми, розвивати вміння ототожнювати себе з зображеним персонажем, розвивати силу уваги (не помічати сторонніх подразників). При проведенні екскурсії слід комбінувати завдання, які мають чергування зорової та слухової уваги, матеріал ділити на логічно завершені частини та використовувати зорові опори.

Робота з відвідувачами музею з мовленнєвими порушеннями

У спілкуванні з цими людьми головне — бути терплячим, не перебивати і не поправляти їх. В ході екскурсії потрібно дивитися в обличчя екскурсантам, підтримуючи візуальний контакт. Конкретизувати висловлювання, використовувати прості речення. Співробітники музею можуть задавати запитання закритого типу, які потребують відповіді кивком. Намагання екскурсовода закінчити речення за такого відвідувача може негативно вплинути на самооцінку екскурсанта, викликати неприємні емоції у відвідувачів музею та звести нанівець терапевтичний характер екскурсії.

Робота з відвідувачами музею з емоційно-вольовими порушеннями та осіб з аутизмом

Головне, що необхідно мати на увазі музейним працівникам перед зустріччю з цією групою екскурсантів — наявність у них потреби у розвитку та отриманні нової інформації. Часто ці люди мають свій особливий погляд на навколишню реальність.

Екскурсоводу необхідно бути гнучким, розмовляти з ними не як з хворими людьми, а з повагою, спокійним тоном голосу, не допускаючи різкості. Не слід вступати з ними в дискусії чи емоційно подавати інформацію. Якщо чия-небудь точка зору сильно відрізняється від загальноприйнятої, можна просто сказати, що вона теж має право на існування.

Текст екскурсії для людей з особливостями інтелектуального розвитку має бути вільний від занадто складної інформації: цифр, наукових термінів, цитат. При цьому фрази повинні бути короткі та однозначні.

Шлях до музею є стресовим фактором, і в деякі моменти ці люди можуть відчувати емоційні зриви, бути збудженими чи нерівноваженими. Необхідно враховувати ці психосоматичні особливості і намагатися заспокоїти їх, вести себе спокійно, запитати їх про те, чим можна їм допомогти. Екскурсоводу та іншим співробітникам музею важливо бути ввічливими, доброзичливими і коректними з цією категорією відвідувачів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Розв'язання розглянутої проблеми потребує подальших комплексних досліджень, що може бути реалізовано завдяки аналізу практичних аспектів соціокультурної реабілітації інвалідів музейними засобами; дослідження індивідуально-психологічних властивостей осіб залежно від типу інвалідності; розроблення системи психологічної корекції засобами мистецтва.

Список літератури:

1. ДБН В.2.2-17:2006 ДБН В.2.2-17:2006. Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення. — На заміну ВСН 62-91; чинні від 01.05.2007. — К.: Мінбуд України, 2006.

2. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.91 р., ВВР, 1991, № 21, ст. 252.

3. Конвенція про права інвалідів (прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 61/1066 березня 2010 р.) [Електронний ресурс] [сайт]. — Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/conv_ukr.pdf

4. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів [прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, № 48/96 20 грудня 1993 р.] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_306

5. *Ваньшина О. П.* Инвалиды по зрению в музее // Проблемы реабилитационной индустрии: Информ. Сб. — М., 2003. — С. 28—31.

6. *Выготский Л. С.* К психологии и педагогике детской дефективности [Електронний ресурс] / Л. С. Выготский — Режим доступу: http://dugward.ru/library/vygotskiy/vygotskiy_k_psihologii_i_pedagog.html

7. *Холостова Е. И., Деметьева Н. Ф.* Социальная реабилитация: Учебное пособие. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К⁰», 2002. — 340 с.

Spysok literatury:

1. Standartni pravyla zabezpechennya rivnykh mozhlyvostey dlya invalidiv [Prynyata Rezolyutsiyeu Heneral'noyi Asambleyi OON, #48/96 20 hrudnya 1993r.] [Elektronnyyresurs] //VerkhovnaRadaUkrayiny: [sayt]. — Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_306

2. Zakon Ukrayiny «Pro osnovy sotsial'noyi zakhyshchenosti invalidiv v Ukrayini» vid 21.03.91., VVR, 1991, # 21, st. 252. [UKR]

3. *Van'shyna O. P.* Invalydy po zrennyu v muzee // Problemy reabylytatsyonnoy industry: Ynform. Sb. — М., 2003. — С. 28—31. [RUS]

4. *Vyhotskiy L. S.* K psykhohohy i pedahohyke detskoй defektyvnoy [Elektronnyy resurs] / L. S. Vyhotskiy. Rezhym dostupu: http://dugward.ru/library/vygotskiy/vygotskiy_k_psihologii_i_pedagog.html

6. *Kholostova E. Y., Dement'eva N. F.* Sotsyal'naya reabylytatsyya: Uchebnoe posobye. — М.: Yzdatel'sko-torhovaya korporatsyya "Dashkov y K⁰", 2002. — 340 [RUS]

5. DBN V.2.2-17:2006 DBN V.2.2-17:2006. Budyanky i sporudy. Dostupnist' budyнкiv i sporud dlya malomobil'nykh hrup naseleennyа. — Nazaminu VSN 62-91; chynni vid 01.05.2007. — К.: Minbud Ukrayiny, 2006. [UKR]

Отримано 15.12.2014 р.